

<https://doi.org/10.30546/114578.2025.7.207>

N.NƏRİMANOVUN “QRAMMATİKA” DƏRSLİYİNDƏ MÜRƏKKƏB CÜMLƏ MÖVZUSU

Sərdar Zeynal

filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://Orcid.org/0000-0002-5377-6035>
serdarzeynalov@adpu.edu.az

Xülasə

Məqalədə N.Nərimanovun 1899-cu ildə rus və müsəlman məktəblərində türkcə oxuyan uşaqlar üçün yazıb nəşr etdirdiyi “Türk-Azərbaycan dilinin sərf-nəhvi” dərsliyində sintaksislə bağlı əksini tapan materiallar nəzərdən keçirilmiş, bu yanaşmanın o dövr üçün mühüm hadisə olduğu qeyd edilmişdir.

Dərslikdə sintaksislə bağlı verilmiş anlayışların bugünkü baxımdan müsbət və çatışmayan cəhətləri də qeyd edilmişdir. Dərslikdə Azərbaycan dili qrammatikasının hər iki bölməsi – morfologiya və sintaksisə aid məsələlər öz əksini tapsa da, giriş, on səkkiz bölmə və 47 səhifədən ibarət olan bu kitabın yalnız sintaksislə bağlı məsələlərinə aydınlıq gətirilmişdir. Dərsliyə daxil edilən qrammatik anlayışlar öz əksini geniş surətdə tapmasa da, burada cümlə üzvləri, onların bir-biri ilə əlaqəsi məsələlərinə yanaşma dilçilərimiz üçün də diqqətçəkəndir. Haqqında danışılan dərsliklə bugünkü dərsliklərimizi müqayisə etdikdə dilçilik elminin inkişafı özünü əyani şəkildə büruzə verəcəkdir. Tarixən orta məktəblər üçün nəşr edilən qrammatika dərsliklərinin tədqiqi bugünkü dilçi alimlərimizin müqəddəs vəzifələrindən biri sayılmalıdır.

Açar sözlər: kəlam (cümlə – S.Z.), tam kəlam (mübtədası olan cümlə – S.Z.), kəlmə (söz, cümlə üzvü – S.Z.), əsl kəlam (baş cümlə – S. Z.), bəyan edən kəlam (budaq cümlə – S.Z.).

COMPLEX SENTENCE IN N.NARIMANOV’S “GRAMMAR” TEXTBOOK

Sardar Zeynal

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

This article examines the syntactic content presented in Nariman Narimanov's textbook "Turkish-Azerbaijani Language Grammar", published in 1899 for students studying the Turkish language in Russian and Muslim schools. It is noted that this approach represented a significant development for its time. While the textbook covers both major branches of Azerbaijani grammar – morphology and syntax – we have specifically focused on the syntactic elements presented within its introduction, eighteen chapters, and 47 pages. The article highlights both the strengths and shortcomings of the syntactic definitions from a modern linguistic perspective. Although the grammatical concepts are not elaborated extensively in the textbook, its treatment of sentence elements and their interrelations draws notable attention from modern linguists. A comparison between this early grammar book and contemporary textbooks reflects the evolution and advancement of linguistic science. The study of grammar textbooks historically published for secondary education, in our view, should be regarded as one of the noble responsibilities of today's linguists.

Key words: statement (sentence – S.Z.), full statement (sentence with a subject – S.Z.), word (word, sentence component – S.Z.), main statement (main sentence – S.Z.), declarative statement (subordinate sentence – S.Z.).

СЛОЖНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В УЧЕБНИКЕ «ГРАММАТИКА» Н.НАРИМАНОВА

Сардар Зейнал

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В статье рассматриваются материалы, связанные с синтаксисом, содержащиеся в учебнике «Грамматика тюркско-азербайджанского языка», написанном и изданном Н.Наримановым в 1899 году для детей, обучающихся турецкому языку в русских и мусульманских школах. Отмечено, что такой подход был важным событием для своего времени.

Также указаны как положительные, так и отрицательные стороны синтаксических понятий, представленных в учебнике с точки зрения сегодняшнего дня. Несмотря на то, что в учебнике затрагиваются обе основные части грамматики азербайджанского языка – морфология и синтаксис, в данной работе постарались выделить только вопросы,

касающиеся синтаксиса из этой книги, состоящей из вступления, восемнадцати разделов и 47 страниц.

Хотя грамматические понятия, включённые в учебник, не раскрыты широко, подход к таким вопросам, как члены предложения и их взаимосвязь, представляет интерес и для современных лингвистов. Сравнивая обсуждаемый учебник с современными, можно наглядно увидеть развитие науки о языке. Считаю, что исследование учебников грамматики, издававшихся для средних школ на протяжении истории, должно рассматриваться как одна из священных задач современных лингвистов.

Ключевые слова: предложение, предложение с подлежащим, слово, член предложения, главное предложение, придаточное предложение.

Giriş /Introduction

Azərbaycan dili qrammatikasının ən zəngin, maraqlı və ən az tədqiqata cəlb olunan, eyni zamanda tədqiqata daha çox ehtiyacı olan bölmələrindən biri, həm də birincisi sintaksis bölməsidir.

Qrammatikanın bu bölməsi ilə bağlı verilən məlumata ilkin olaraq Mirzə Kazımbəyin 1846-cı ildə yazdığı “Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası”nda (Azərbaycan dilinin ilk qrammatikası) rast gəlirik. Əsərin professor İdris Abbasov tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilib 2017-ci ildə çapdan çıxan nəşrində dilimizin digər bölmələri ilə bərabər sintaksis bölməsinə aid anlayışlara da geniş yer verilmişdir. Kitabın “Nitqdə sözlərin sintaktik əlaqəsi” adlanan üçüncü hissəsinin birinci fəslində sözlər və cümlələr arasında uzlaşma əlaqəsindən, ikinci fəslində tərəflər arasında olan yaxud olmayan idarə əlaqəsindən, üçüncü fəslində isə “Cümlə birləşmələri, yaxud cümlə konstruksiyasının ümumi sistemi”ndən söhbət açılır. Üçüncü fəsildə “Cümlədə söz sırası”nda cümlənin sadə və mürəkkəb komponentləri məsələləri aydınlaşdırılır. Bu əsərdə mürəkkəb cümlə ilə bağlı elə bir məlumat verilməmişdir. Biz mürəkkəb cümlə ilə bağlı verilən geniş məlumata ilk dəfə olaraq N.Nərimanovun 1899-cu ildə yazıb nəşr etdirdiyi “Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhvi” dərsliyində rast gəlirik. “Rus və müsəlman məktəblərində türkcə oxuyan uşaqlar üçün” nəzərdə tutulan bu kitab giriş, on səkkiz bölmə, 47 səhifədən ibarətdir.

Müəllif N.Nərimanov kitaba yazdığı ön söz əvəzi girişdə kitabı qələmə almasının səbəbini nəzərdə tutaraq yazır: “Bu axır zamanda mərifətli əhli-qələm qardaşlarım türbətür kitablar yazmağa məşğuldurlar, ancaq bu vaxtadək türk Azərbaycan dilində bir qayda olmadığına görə hər kəs nə tövr istəyir, yazır. Qaydasız yazılan inşalar nə dilə, nə millətə nəf gətirməz.

Bu zamanadə mədəniyyətli millətlər çalışırlar ki, dillərini və yazılarını asana çıxartsınlar. Çünki bir lisanın yazısı nə qədər asan olsa, o lisan o qədər tez yayılıb o dildə yazılan inşalar da tez intişar (yayılma, dağılma, çoxalıb-yayılma – S.Z.) tapar”. Müəllifin girişdə öz əksini tapan fikrindən görünür ki, o, xalqının maariflənməsi üçün əlindən gələni etməyə çalışmışdır. O, xalqın savadsızlığının xalqa yaşatdığı zülmü aradan qaldırmaq, “*millətin imzasını millətlər içində görmək*”, öz ixtiyarına uyğun olmayan bu ağır işi öz üzərinə götürməyə çalışır. O, Azərbaycanda olan tək-tük mollaların – müəllimlərin özlərinin də savadsız olduğunu bildiyi üçün bu barədə yazır: “Bicarə türk mollalarımızın əksəri öz dilində kağız yazı bilmir” [Nərimanov, 1899:3].

Müəllifin ön sözündən sonra gələn “(Sintaksis) sərf-nəhv” (Etimologiya) [Nərimanov, 1899:4] başlıqlı bölmələrini isə kitaba yazılan giriş adlandırmaq daha doğru olar. Mətnin ilk cümləsində yazılır: “Sərf-nəhv bir elmdir ki, dili doğru söyləyib yazmaqdan danışar. Türk – Azərbaycan dili farsidən və ərəbidən çox ləfzlər (sözlər – S.Z.) qarışmağına görə üç lisandan (dildən – S.Z.) mürəkkəb bir dildir” [Nərimanov, 1899:6].

Dərslərin 15, 16, 17 və 18-ci mətnləri sintaksisə aid anlayışların izahına həsr edilmişdir. Sintaksislə bağlı verilən mətnlərdən sonra isə kitabın geniş bir hissəsini (səh.37-47) təşkil edən “Təhlil” bölməsi verilmişdir.

Kitabın sintaksisə aid məsələlərə həsr edilən bölməsinin əvvəlində, ümumiyyətlə, “cümlə”, “sintaksis”lə bağlı ayrıca məlumat verilməmişdir. “Sintaksisə” aid olan bölmənin ilk mövzusu “mübtədə” (Подлежащее) adlanır. (Kitaba daxil edilən bütün mövzuların adı iki dildə – həm Azərbaycan- türk, həm də rus dilində verilmişdir – S.Z.).

“Mübtədə” (səh.34) adlanan 15-ci mətndə mübtədə ilə bağlı yazılır: “Təmam kəlamda (cümlədə – S.Z.) mübtədə gərək olsun: mübtədə kəlamda o kəlməyə deyilir ki, onun barəsində danışıla, məsələ: Uşaq oynayır. Bu kəlmədə (uşaq) mübtədədir, zira ki, (onun üçün ki – S.Z.) onun barəsində danışılır. Mübtədanın sualı həmişə (kim?) və yainki (nə?) olur” [Nərimanov, 1899:67].

Mübtədə haqqında verilən bu yığcam məlumat dövrü üçün mükəmməl yanaşma olsa da, bir çox çatışmayan cəhətləri də diqqəti cəlb edir. Məsələn, kitabda qeyd olunur ki, “Təmam kəlamda (cümlədə – S.Z.) mübtədə gərək olsun”. Bu yanaşmadan cümlələrə qiymət versək, onda mübtədasız cümlələr diqqətdən kənarda qala bilər. Onu da demək qeyri-mümkündür ki, XIX əsrin sonlarında, ümumiyyətlə, xəbər əsasında formalaşan cümlələr yoxdur. Ancaq bu cəhətdən o dövr üçün elə bir hökm vermək çətinidir. Müasir qrammatika dərsləklərində və

elmi qrammatikalarda da qeyd olunur ki, cümlələrin müstəqil üzvü mübtəda, xəbər isə ondan asılı üzvdür.

Bu yanaşmaya həm orta, həm də ali məktəblər üçün nəzərdə tutulan bütün dərslərdə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, ali məktəblərə hazırlaşan abituriyentlər üçün nəşr edilmiş “Azərbaycan dili” [Azərbaycan dili, 2010] kitabında mübtədanın xüsusiyyətləri haqqında yazılır: “1. Mübtəda ən müstəqil cümlə üzvüdür. 2. Qrammatik cəhətdən heç bir cümlə üzvündən asılı deyil. Baş üzv kimi, hətta xəbər də ondan asılıdır. Xəbər şəxs və kəmiyyətə görə mübtədadan asılıdır” [Xəlilov, 2017:342].

Ancaq bizə bəllidir ki, dilimizdə sadə cümlənin xəbər əsasında formalaşan cümlələrin növlərinin hamısında mübtədanı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Onda bəs bu cümlələrdə xəbər cümlənin hansı üzvündən asılıdır?! Ümumiyyətlə, dilimizdə xəbərsiz cümləni təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Mübtəda əsasında dilimizdə formalaşan yalnız “adlıq cümlə”dir ki, onu da cümlə adlandırmaq bir neçə cəhətdən yanlışdır. Görkəmli rus dilçisi V.V.Vinoqradovun özü belə etiraf edir ki, o cümlədə mübtədanın xəbərdən, yaxud xəbərin mübtədadan asılılığı haqqında qəti fikir söyləmək çətindir.

N.Nərimanovovun dərslərinin “Sintaksis” bölməsinə daxil edilən ikinci mövzu “Xəbər” adlanır. Kitabda on altıncı mövzu hesab olunan “Xəbər” (Сказуемое) mətni xəbəre aid verilən nümunələrlə başlanır. Mətnin əvvəlində yazılır: “(Uşaq oynayır)”. Bu cümlədə (oynayır) xəbərdir”. Bunun ardınca xəbər haqqında yazılır: “Kəlamda o kəlməyə (sözə – cümlə üzvünə – S.Z.) xəbər deyilir ki, mübtədanın barəsində bir şey desin” [Nərimanov, 1899:34].

Bunun ardınca mətnin əvvəlində nümunə verilmiş cümlə ilə bağlı yazılır: “Yuxarıda zikr olunan kəlamda uşağın barəsində yazılır: Oynayır” [Nərimanov, 1899:34].

Bunun ardınca cümlələrin xəbərinin əsasən feillərlə ifadə olunduğu qeyd edilir və sonra göstərilir ki, “Xəbər çox vaxt feillərdən olur, amma sifətin və qeyri isimlərin axırına (-dır) artırmaqla xəbər olur. Məs: Uşaq tənbəldir; Divar ağdır; Qələm poladdır”. Bunun ardınca xəbərin mübtəda ilə kəmiyyətə görə uzlaşmasından danışılır və qeyd olunur ki, “Mübtəda cəm olsa, xəbər də gərəkdir cəm olsun, o surətdə ki, mübtəda canlı şey ola, məsələn: Meşədə bülbüllər öz nəğmələrini oxuyurdular. Müəllimlər məktəbdə dərs verirlər [Nərimanov, 1899:35].

Bunun ardınca “mübtəda”nın cansız əşyaların adı ilə ifadə olunmuş sözlərlə ifadəsi haqqında məlumat verilir və göstərilir ki, “mübtədası cansız əşyaların adlarını bildirən sözlərlə ifadə olunan cümlələrdə mübtəda cəm olsa da, xəbər

mofrəddə (təkdə – S.Z.) olur” [Nərimanov,1899:35]. Bunun ardınca isə “Kitablar mizin üstədir” kimi cümlələr nümunə göstərilir.

Kitabda sintaksislə bağlı verilən on beşinci mövzu “əsl kəlam” (главное предложение) (baş cümlə – S.Z.) adlanır. Bu barədə yazılır: “Çox vaxt iki kəlam (cümlə – S.Z.) bir şeyin barəsində danışır, ancaq kəlamın biri əvvəl, biri tamam etməkdən ötrü deyilir, məsələn: Dünənki şəxsi mən gördüm, söz demədim, çünki yanında adam var idi!” [Nərimanov, 1899:35].

Müəllif baş cümlə mövzusuna aid bu cümləni nümunə gətirərək ardınca yazır: “Bu kəlamda iki iri kəlam var”: 1) Dünənki şəxsi mən gördüm, söz demədim; 2) Çünki yanında adam var idi. Baş cümlə, yəni yuxarıdakı cümlə haqqında verilən izah yalnız bir cümlədən – “əvvəlinci kəlam (əsl kəlamdır) – ibarətdir.

Burada mürəkkəb cümlənin növləri tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlə haqqında heç bir məlumat verilmir, ancaq qeyd edilən nömrədən və cümləyə verilən izahdan belə məlum olur ki, söhbət tabeli mürəkkəb cümlədən gedir. Bugünkü dərsliklərdə tabeli mürəkkəb cümləni əmələ gətirən cümlələrdən biri baş, digərləri isə budaq cümlə adlanır. Bu dərslikdə baş cümlə “əsl kəlam”, budaq cümlə isə “bəyan edən cümlə” (budaq cümlə – S.Z.) adlandırılır.

Dərsliyin on yeddinci bölməsi “Bəyan edən kəlam” (придаточное предложение) adlanır. “Tabeli mürəkkəb cümlə” termini işlənməsə də, biz verilən materialdan başa düşürük ki, müəllifin “əsl kəlam” adlandırıdığı cümlə bu gün bizim müasir qrammatika kitablarında baş cümlə adlandırıdığımız cümlə, “Bəyan edən kəlam” deyəndə isə bugünkü qrammatika kitablarında tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrindən biri olan “budaq cümlə” nəzərdə tutulur.

“Bəyan edən kəlam” başlığı ilə verilən mətnin əvvəlində yazılır: “Yuxarıda zikr olunan ikinci kəlam əvvəlincini bəyan edir (Gördüm, niyə söz deyə bilmədim?) əvvəlincini bəyan edir (ondan ötrü ki, zira yanında adam var idi)”.

Müəllif nümunə verilən aid mürəkkəb cümlənin tərəflərini, yəni mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini ayrı-ayrılıqda mötərizə içərisində verməklə yanaşı, həmin cümlənin tərəflərini bir-birinə bağlayan “çünki” tabeli bağlayıcısının sinonimlərini (ondan ötrü ki, zira) də qeyd etmişdir.

Onun ardınca bugünkü yanaşmadan tabeli mürəkkəb cümləni əmələ gətirən sadə cümlələrin cümlə tərkibindəki vəzifəsindən və rolundan danışılır. Bununla bağlı mətnə yazılır: “Bəyan edən kəlamı (budaq cümləni – S.Z.) atmaq olar, əsl kəlamı (baş cümləni – S.Z.) atmaq olmaz! Türk dilində əsl kəlam ilə (baş cümlə ilə – S.Z.) bəyan edən kəlamı yapışdıran çox vaxt bu sözlər olur: *çünki, zira, onun üçün ki, hansı ki*”.

Ayrılıqda qeyd edilməsə də, verilən nümunələrdən aydın olur ki, dərslikdə tabeli mürəkkəb cümlələri bir-birinə “yapışdıran sözlər” kimi qeyd olunan dil vahidləri bugünkü dərsliklərdə öz əksini tapan tabeli mürəkkəb cümlələri əmələ gətirən sadə cümlələrin arasında əlaqə yaradan tabelilik bağlayıcılarıdır ki, onlardan yalnız birindən – zira bağlayıcısından bu gün dilimizdə fəal şəkildə istifadə edilmir. Bunun ardınca əsl kəlamla (baş cümlə ilə – S.Z.) bəyan edən kəlamın (budaq cümlənin – S.Z.) arasında vergül qoyulduğu, yəni vergüllə ayrıldığı diqqətə çatdırılır. Tabeli mürəkkəb cümlələri əmələ gətirən sadə cümlələri bir-birinə bağlayan tabeli bağlayıcılardan (zira, çünki) istifadə etmədikdə, yəni atıldıqda baş cümlə ilə budaq cümlə arasında (:) qoşa nöqtə qoyulduğu bildirilir. Bununla əlaqədar yazılır: “Çox vaxt (çünki), (zira) buraxılır, onda iki kəlamın arasına (:) (qoşa nöqtə – S.Z.) qoyulur. Məsələn: “*Dünənki şəxsi mən gördüm, söz demədim: yanında adam var idi*” [Nərimanov, 1899:37].

Bunun ardınca bugünkü qrammatika dərsliklərimizdəki kimi tabeli mürəkkəb cümləni əmələ gətirən cümlələrdə budaq cümlənin yeri ilə bağlı məlumat verilir.

Biz məqalənin əvvəlində “bəyan edən” cümləsi əvvəl, “əsl kəlamı” sonra gələn mürəkkəb cümlələrlə bağlı verilən məlumata diqqət edək.

Bu quruluşlu cümlələr haqqında yazılır: “Gah vaxt bəyan edən kəlam əsl kəlamdan qabaq düşür, ancaq onda bəyan edən kəlamın feilinin axırına şərt göstərən (-sə) və (-sa) gəlir. Bu surətdə iki kəlam heç bir nişan ilə ayrılmaz. Məsələn: Məni öldürsələr də, mən doğrunu qoyub yalan demərəm” [Nərimanov, 1899:38].

Sintaksislə bağlı verilən bölmənin sonunda “Təhlil” (Разбор) adlı bir mətn də verilmişdir. Bu mətnə təhlillə bağlı məlumat verilmiş və nümunə göstərmişdir. Mətnin əvvəlində yazılır: “Bir sözü sərf (morfolojiya – S.Z.) və nəhv (sintaksis – S.Z.) qaydalarına görə təhlil etməyə (təhlil) deyilir. Məsələn:

Badikubə – ismi xas (xüsusi isim – S.Z.)

Küçədə – ismi cins (ümumi cins – S.Z.), möfrəd (tək S.Z.),

7-ci halda gələcək – feil, istigbal (gələcək zaman – S.Z.), müfrəd (tək – S.Z.), ғаib – (III şəxsin təki – S.Z.)” [Nərimanov, 1899:37].

N.Nərimanovun nəşr etdirdiyi bu kitab “sərf-nəhv” adlandırılsa da, bəzən bu bölmələrin arasındakı fərq nəzərə alınmamışdır. Məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz təhlil nümunəsi dərsliyin sintaksis bölməsində verilsə də, burada cümlənin morfoloji təhlili də öz əksini tapmışdır.

Sintaksislə (nəhvlə – S.Z.) bağlı verilən materialdan da görünür ki, bu dərslikdə sintaksislə bağlı verilən terminlərin sayı çox məhduddur (Cümlə

mübtəda, xəbər, əsl kəlam (baş cümlə – S.Z.), bəyan edən kəlam (budaq cümlə – S.Z.) və s.

Son olaraq “Təhlil” bölməsinin sonunda yazılır: “Dildə çap olunan mətləbləri, hekayələri və şeirləri müəllim gərəkdir hər qaydanı şagirdlərə bəyan edəndən sonra əzbər yazdırıb təhlil edələr” [Nərimanov, 1899:38].

Dərsliyin müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, müəllif qrammatik qaydaları yazmaqla bərabər, onların öyrədilməsi ilə bağlı metodik tövsiyələr də qeyd edir, öyrətmə yollarını da göstərir.

Dərsliyə daxil edilən “Təhlil” bölməsindən sonra dərsliyə on səhifədən, on üç parçadan ibarət kiçik mətnlər də daxil edilmişdir. Bu qısa və yığcam mətnlər isə yalnız atalar sözləri, məsəllər və görkəmli şəxslərin kəlamlarından ibarət yığcam mətnlər toplusudur. Məsələn, 10 rəqəmi ilə nömrələnmiş mətnə yazılır: “Alimdən: “Adam olmağa hünər lazımdır. Hər alimə “Adam” demək olmaz. Alim insana ancaq bilmədiyi şeyləri təlim verir, amma “Adam” olmağa tərbiyə gərəkdir. Gözəl tərbiyəli anadan gözəl tərbiyə alınar” [Nərimanov, 1899:38]. N.Nərimanovun yazıb 1899-cu ildə çap etdirdiyi bu dərslik haqqında professor S.Sadıqovanın müəllifin anadan olmasının 150 illiyi ilə bağlı nəşr etirdiyi “Nəriman Nərimanov və Azərbaycan dili” monoqrafiyasında da (Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2020) öz əksini tapmışdır.

Monoqrafiyanın “Nəriman Nərimanovun dilçilik əsərləri” adlı üçüncü bölməsində dərslik haqqında geniş danışılmış, lakin mürəkkəb cümlə ilə bağlı heç bir fikir söylənilməmişdir.

Nəticə/Conclusion

Biz XIX əsrin sonunda nəşr edilmiş, bugünkü dərsliklər ilə müqayisədə zəif görünən bu dərsliyi mürəkkəb cümlə ilə bağlı elmi məlumatın əksini tapdığı ilk dərslik kimi qiymətli sayıb, onunla bağlı elmi məlumatı bu sahə ilə maraqlananların diqqətinə çatdırmağı özümüzə vətəndaşlıq borcu hesab edirik.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Abdullayev, Ə., Seyidov, Y., Həsənov, A. (1972). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. IV hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: “Maarif” nəşriyyatı. – 380 s.
2. Azərbaycan dili (2010). Qəbul imtahanlarına hazırlaşanlar, yuxarı sinif şagirdləri və müəllimlər üçün vəsait. – Bakı: Abituriyent jurnalının xüsusi buraxılışı. – 234 s.
3. Ərəb və fars sözləri lüğəti (1985). – Bakı: “Yazıçı”. – 1067 s.

4. Xəlilov, B. (2017). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. – Bakı: “Adiloğlu”. – 428 s.
5. Kazımbəy, M. (2017). Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası. – Bakı: “Zərdabi LTD”. – 286 s.
6. Kazımov, Q. (2010). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Ali məktəblər üçün dərslik. V nəşri. – Bakı: “Elm və təhsil”. – 250 s.
7. Nərimanov, N. (1899). Türk – Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhvi. Rus və müsəlman məktəblərində türkcə oxuyan uşaqlar üçün. – Bakı: Tipografiya Qubernevskoqo Pravleniya. – 47 s.
8. Sadıqova, S. (2020). Nəriman Nərimanov və Azərbaycan dili. – Bakı: “Avropa” nəşriyyatı. – 276 s.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>24.03.2025</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>13.04.2025</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>09.05.2025</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Könül Səmədova</i>
<i>filologiya elmləri doktoru, dosent</i>	